

NÄR SYSTEMET BEFRÄMJAR MANIPULATION: FALLET PENKOWA

I år har en av de genom tiderna största forsknings-skandalerna i Danmark nystats upp. Carsten Fogh Nielsen ger en kritisk överblick över fallet Penkowa.

Översättning från danskan: YN

Text: Carsten Fogh Nielsen

Hösten 2010 och våren 2011 publicerade den danska veckotidskriften *Weekendavisen* en serie kritiska artiklar om den danska hjärnforskaren **Milena Penkowa**. I artiklarna nystades en rad allvarliga oegentligheter i anslutning till Penkows arbete upp.

Vid den tiden var Penkowa ett akademiskt stjärnskott. Bara 36 år gammal utnämndes hon år 2009 till professor vid Köpenhamns Universitet (KU), samma år som hon mottog "Videnskabsministerens Eliteforsk-pris", som ges till en briljant yngre forskare som håller internationell klass. Penkowa var dessutom känd för en bredare dansk offentlighet. Hon blev ofta intervjuad i danska dagstidningar och damtidningar och var 2006 huvudperson i en tv-dokumentär, "Milena og hjernen" som producerades av och visades på Danmarks Radio.

Weekendavisens avslöjanden gav upphov till en chockvåg i den danska akademiska miljön, blev förstasidesnyheter i danska dagstidningar och ledde till en principiell debatt om bland annat vetenskaplig redlighet, den danska universitetslagen och ledningen av KU.

Det som följer är en kort genomgång av fallet Penkowa. Den görs med förbehållet att många frågor och händelser är ännu outredda och kanske aldrig klarna. Översikten kan indelas i fyra helheter, om än förbundna med varandra: (1) de ekonomiska oegentligheterna, (2) de forskningsmässiga oegentligheterna, (3) Köpenhamns universitets roll, (4) det politiska systemets roll.

År 2005 beviljades Penkowa ett stöd på 5 650 000 DKK (ca 760 000 euro) av IMK Almene Fond. Det var det tills vidare största enskilda stödet till en privatperson från en privat fond som kommit in till KU:s fakultet för hälsovetenskaper. *Weekendavisen* avslöjade att delar av de här projektpengarna verkade ha använts till ändamål som de inte avsetts för, bland annat "privata ändamål såsom advokaträkningar, kläder, resor och middagar".¹

IMK Almene Fond krävde därför att en del av forskningsmedlen skulle betalas tillbaka. Det slutade med att KU gav fonden ca 270 000 euro och krävde Penkowa på ungefär 37 000 euro; den summa som hade använts på privata advokatutgifter. Efteråt har det uppstått tvivel över om det verkligen rörde sig om orätt användning av forskningsmedel eller enbart ett faktureringsfel från KU:s sida. Under alla omständigheter väckte historien uppsikt och bidrog till händelseförloppet i fallet Penkowa.

Jämsides problemen med fondpengarna visade det sig att Penkowa var åtalad för ekonomiskt bedrägeri. År 2008 polisanmäldes Penkowa av Dansk Selskab for Neurovidenskab, som hon varit kassör för, för förskingring. I december 2010 befanns hon skyldig och dömdes till tre månaders villkorligt fängelse, en dom som hon accepterade våren 2011.

Förskingringsaffären ledde till ytterligare en polisanmälan mot Penkowa, denna gång för bedrägeri och dokumentförfalskning. För att skyla över förskingringen och föra över skulden på en annan hade Penkowa nämligen synbarligen under flera tillfällen förfalskat en av sina studenters underskrift. Domen för detta rättsfall har ännu inte fallit men bara misstanken om att hon hade försökt skjuta över skulden på en student bidrog till att hon år 2011 framtogs sitt Eliteforskpris.²

Penkowa lämnade år 2003 in en doktorsavhandling för bedömning. Bedömningskommittén ansåg enhälligt att avhandlingen var behäftade med så stora problem att den inte kunde beviljas disputationslov. Konkret ansåg bedömningskommittén att det stora antalet rättsförsök som delar av avhandlingens slutsatser vilade på inte kunde ha genomförts inom den tid och med de resurser som Penkowa hade till förfogande.

Penkowa överklagade bedömningen hos dåvarande dekanus vid Det Sundhedsvidenskablige Fakultet, professor **Ralf Hemmingsen**. Hemmingsen skickade avhandlingen till två utländska experter. Dessa två ansåg inte att Penkows forskningsresultat och -metoder var problematiska, och kritiserade därtill den ursprungliga bedömningskommittén för att inte besitta den vetenskapliga expertis som krävs för

¹ Poul Pilgaard: "Mistænkt for million-misbrug", *Weekendavisen*, 26 november 2010.

² Claus Baggersgaard: "Penkowa fratages sin Eliteforskpris", *Universitetsavisen*, 19 maj 2011.

att bedöma Penkows arbete. Efteråt visade det sig att de utländska sakkunniga inte hade tillgång till allt relevant material, och att de bland annat hade blivit ombudda att bortse från de omdiskuterade rättförsöken.

Dessa experiment granskade Hemmingsen själv. Efter att han hade gått igenom Penkows dokumentation ansåg han inte att det fanns några problem med de försök som genomförts i Danmark. En del av försöken hade däremot utförts hos ett privat företag i Spanien. Efter att Hemmingsen hade varit i kontakt med detta företag per telefon blev hans slutsats att det inte var något på tok här heller.

På basis av sina egna undersökningar och de utländska sakkunnigas utlåtanden valde Hemmingsen att ge Penkowa en officiell ursäkt för att hennes avhandling hade avvisats. Penkowa skrev därefter om sin avhandling, utelämnade de problematiska rättförsöken, och lämnade år 2005 in den för ny behandling av en ny bedömningskommitté. År 2006 försvarede hon med lycklig utgång sin nya avhandling.

Efteråt har *Weekendavisen* avslöjat att det företag som Penkowa hävdade att hade genomfört hennes rättförsök först grundades *efter* att försöken skulle ha genomförts. Företaget har dessutom aldrig haft någon filial i Spanien och förnekar all kännedom om Penkows rättförsök. Ännu mera mystiskt är att det telefonnummer i Spanien som Hemmingsen anger att han hade ringt till inte är ett gängbart spanskt telefonnummer. För att göra det efter värre glömde Hemmingsen att göra anteckningar från sina samtal med företaget i Spanien, så att han inte senare kunde minnas vem han hade talat med och vad som hade diskuterats.ⁱⁱⁱ

År 2007 uppsöktes professor **Elisabeth Bock**, en av Penkows samarbetspartners, av tre av Penkows studenter eftersom de inte lyckades reproducera Penkows forskningsresultat. Bock förde vidare saken till KU:s nämnd för vetenskaplig praxis, som kom fram till att det skett "avvikelse från god vetenskaplig praxis"^{iv} och kritiserade Penkows handledning av sina studenter. Ärendet fick inga ytterligare konsekvenser.

År 2010 uppstod problem igen. Två av Penkows studenter uppsökte Penkows chef, institutionsledaren **Albert**

Gjedde, för att deras analyser av några vävnadsprover avvek väsentligt från de resultat som Penkowa hade kommit fram till. Gjedde bad två opartiska experter att bedöma proverna. Experterna bedömde enhälligt att vävnadsproverna var av så dålig kvalitet att de inte kunde analyseras ordentligt.

Gjedde utarbetade utgående från detta en längre kritisk redogörelse för Penkows forskning. I ett brev till Det Sundhedsvidenskabelige Fakultets nya dekanus **Ulla Wewer** hösten 2010 skriver han:

"Sammantaget gör händelseforløppet sannolikt at det forekommit dels en så grov oaksamhet inom den vetenskaplige praxisen, dels en så grov oaksamhet inom verksamheten som handledare og ledare av yngre forskere og i forholdet til kolleger, at Milena Penkows troværdighet som forsker og forskningsledere kan være permanent beløst".^v

Universitetet valde då att skicka hela fallet vidare till UVVU (Udvalgene vedrørende Videnskabelig Uredelighed), den statliga instans som har ansvaret för att reda ut misstänkta fall av vetenskaplig oredlighet.^{vi} Det dök senare upp flera incidenter som bidrog till att väcka misstankar mot Penkows forskning. Efter en rekommendation av Det Frie Forskningsråd (ett annat statligt organ) beslutade KU att låta utländska forskare granska Penkows samtliga vetenskapliga artiklar.

Undersökningarna av Penkows arbete kommer av allt att döma att ta flera år. Det går därför inte att uttala sig slutgiltigt om kvaliteten på hennes forskning. Men utgående från anklagelserna om förskingring och bedrägeri valde KU att i mars 2010 avhålla Penkowa från sin professur på obestämd tid. I december 2010 sade Penkowa själv upp sig från sin post.

Köpenhamns universitets hantering av fallet Penkowa har väckt kritik på flera punkter. Som nämnt var universitetets nuvarande rektor Ralf Hemmingsen dekanus vid fakulteten då Penkowa lämnade in sin första doktorsavhandling, och han undersökte personligen Penkows rättförsök. I ljuset av senare avslöjanden har såväl Hemmingsens ursprungliga undersökning som hans habilitet att delta i KU:s ytterligare utredningar av Penkows möjliga oegentligheter ifrågasatts.

Ett antal professorer på KU har därför uttryckt att de saknar förtroende för Hemmingsen och uppmanat honom att avgå. En opinionsmätning bland de anställda vid KU har visat att förtroendet för rektorn och universitetets ledning överhuvudtaget är mycket svagt.^{vii} KU:s styrelse backar upp Hemmingsen och han har själv avvisat alla anklagelser. Han

En av de största mysterierna i anslutning till Sanders och Penkows nära vänskap berör en lista med frågor som Sander skickade till Det Frie Forskningsråd for Sundhed og Sygdom 2009.

ⁱⁱⁱ Se Poul Pilgaard: "Rottefælden", *Weekendavisen* 4 februari 2011 samt Lise Richter & Mette Klingsey:

"Ralf Hemmingsen husker ikke centrale samtaler", *Information* 24 mars 2011.

^{iv} Hans Davidsen-Nielsen & Hans Drachmann: "Professor i hjerne og hjulspind", *Politiken*, 23 januari 2011.

^v Mikkel Aabenhus Hemmingsen: "Eliteforsker mistænkes for fusk", *Dagens Medicin*, 19 november 2010.

^{vi} <http://www.fi.dk/raad-og-udvalg/udvalgene-vedroerende-videnskabelig-uredelighed>.

^{vii} Claes Laurtrup: "Kritik: KU lytter ikke til forskerne", *Berlingske* 4 juli 2011.

har dock erkänt, i efterklokhetens klara ljus, att han borde ha hantelat delar av fallet annorlunda.

KU som sådant har också underkastats kritik. Då Penkowa tilldelades Eliteforsk-priset år 2009 visste universitetet om att hon var inblandad i en rättsak om förskingring, dokumentförfalskning och falsk angivelse. Trots detta valde KU ändå att nominera henne till priset. En senare undersökning av händelseförloppet som ledde till nominering visade att Penkowa sannolikt nominerade sig själv till priset, eftersom det inte fanns några fasta procedurer för hur nomineringsprocessen skulle gå till. Forskare kunde därför fritt nominera och marknadsföra sig själva.

KU har också fått kritik för hanteringen av fallet med studenten som Penkowa försökte få anklagad för förskingring. Då studenten i december 2008 vände sig till universitetet för att få hjälp med att försvara sig mot Penkows (falska) anklagelser, valde universitetet nämligen att inte göra något. Problemet var bara att Penkows bedrägeri enbart var möjligt för att hon genom sitt jobb på KU hade tillgång till studentens kontouppgifter. Universitetet har efteråt erkänt att detta var fel och bett studenten om ursäkt.

Som svar på kritiken har universitetet inlett en rad undersökningar. Riksrevisionen har undersökt de ekonomiska oegentligheterna i Penkows arbete och Kammeradvokaten (den danska statsadvokaten) har genomfört en undersökning av hela händelseförloppet. Den övergripande slutsatsen i Kammeradvokatens rapport på 700 sidor^{viii} är att det inte skett formella juridiska fel i hanteringen av fallet Penkowa, men att det förekommit ett antal felbedömningar och administrativa problem och att universitetet handlade i ond tro då det nominerade Penkowa till Eliteforsk-priset.

KU har utgående från rapporterna tagit initiativ (som bättre rättskydd för studenter, nya regler för nominering av forskare till hedersutnämningen, strängare kontroll på forskarkonton, klarare regler för anmälan om vetenskaplig oredlighet, revision av forskarutbildningen) för att undvika liknande fall i framtiden.^{ix}

Kritiken av den roll som det politiska systemet har spelat fokuserar på två punkter: dels på det övergripande politiska system inom vilket forskare och universitet verkar, dels på

Då Penkowa tilldelades Eliteforsk-priset år 2009 visste universitetet om att hon var inblandad i en rättsak om förskingring, dokumentförfalskning och falsk angivelse.

Penkows personliga relationer till **Helge Sander**, som från 2001 till 2010 var minister för vetenskap, teknologi och utveckling.

Den strukturella kritiken påpekar att fallet Penkowa är en logisk följd av de senaste årens ändringar av universitetslagen, universitetens struktur och reglerna för utdelning av forskningsfinansiering. Universitetslagen från 2003 införde en ensträngad ledningsstruktur, krympte ner den kollegiala demokratin och slog fast en majoritet av externa medlemmar i universitetets styrelse. Samtidigt har de högre utbildningsinstitutionerna sammanslagits, så att de idag är mycket större än de var för 10 år sedan. Följden har varit att det har blivit längre från den enskilda forskaren till såväl den närmaste som till den högsta ledningen.

Samtidigt har en allt större del av forskningsfinansieringen "konkurrensutsatts" medan en allt mindre del av universitetens budget täcks av så kallad basfinansiering, dvs. fasta medel som universitetet varje år tar emot av staten. Detta har lett till en ökad konkurrens om forskningsfinansiering mellan forskarna.

Såväl det ökade avståndet mellan ledningen och forskarna som den ökade konkurrensen om forskningsmedel kan potentiellt ha bidragit till att fallet Penkowa uppstod. Om ledningen hade fått upp ögonen för problemen med Penkows arbete tidigare, så skulle de ha kunnat förhindra utvecklingen. Och om förmågan att dra till sig externa forskningsmedel inte hade blivit till en kvalitetsstämpel i sig, så skulle Penkows arbete kanske tidigare ha utsatts för kritisk granskning av universitetet och hennes kolleger.

Penkows personliga relationer till tidigare vetenskapsministern Sander är ett av de mest prekära frågorna. Sander och Penkowa har erkänt offentligt att de är goda vänner. Penkowa har övernattat hos och tillbringat semestern med Sanders familj. Och när domen mot Penkowa förkunnades i rättsalen var Sander bland åskådarna, och han var en av de första som uttryckte sitt stöd.

Det finns inga bevis för att Sanders och Penkows vänskap har lett till formella juridiska oegentligheter, men några

^{viii} Rapporten kan laddas ner på KU:s webbplats: http://nyheder.ku.dk/penkowa/undersogelser/kammeradvokatens_redegoerelse/

^{ix} Jf Pressmeddelande på KU:s webbplats: http://nyheder.ku.dk/alle_nyheder/2011/2011.3/rektor_plan/

^x Sander var inte längre vetenskapsminister utan endast medlem i Folketinget (Danmarks riksdag).

^{xi} Se Lars Fogt: "Sander truede universitetet i Penkowa-sag", *BT*, 24 februari 2011 och Poul Pilgaard: "Parløb", *Weekendavisen* 25 februari 2011.

^{xii} Lars Fogt: "Helge Sander tryglede om hjælp til Penkowa", *BT*, 26 mars 2011.

händelser har ändå väckt förundran. Efter att KU avhöll Penkowa från tjänsten, vände sig Sander flera gånger till rektor Ralf Hemmingsen och dekanus Ulla Wewer för att diskutera Penkows anställning.^X Sander hävdar själv att han bara ville hålla sig underrättad om ärendets framskridande. Hemmingsen och Wewer har båda berättat att Sander nämnde att han skulle ta upp saken med justitieministern. I medierna har det här framförts som om Sander försökte pressa, eller till och med hota universitetet till att omvärdera suspenderingen av Penkowa. Detta har Sander förnekat.^{XI}

Under samma period kontaktade Sander flera gånger sin partikollega justitsministern **Lars Barfoed** och bad honom personligen om att ingripa i brottmålet mot Penkowa. I flera e-postmeddelanden och telefonsamtal bad Sander Barfoed om att skjuta upp Penkows ärende. Detta avvisade Barfoed, eftersom han "av principiella skäl inte kan ingripa i konkreta brottmål som pågår vid domstolarna".

^{XII} Helge Sander har själv bagatelliserat betydelsen av sina förfrågningar, men de har inte desto mindre väckt uppsikt och vass politisk kritik.

En av de största mysterierna i anslutning till Sanders och Penkows nära vänskap berör en lista med frågor som Sander skickade till Det Frie Forskningsråd for Sundhed og Sygdom 2009. Förfrågan handlade om utdelningskriterierna för forskningsrådets medel och innehöll illa dolda antydningar om nepotism och kamrateri. Bland de personer som nämns med namn och kritiserats finns flera av Penkows direkta konkurrenter i kampen om forskningsmedel.

Det har efteråt visat sig att Sanders förfrågan var "inspirerad" av en anonym forskare. En uppföljande promemoria som Sander sände till Forskningsrådet hade utarbetats av samma anonyma källa. Utgående från formuleringar och satsstrukturer i promemorian har flera kommentatorer dragit slutsatsen att det (och därmed också den kritiska förfrågan) författats av Penkowa. Detta har Penkowa dock förnekat och Sander har upprepade gånger vägrat uppge namnet på den som står bakom förfrågan och promemorian.

Den kritiska förfrågan och den påföljande promemorian ledde till att lagen om forskningsstöd ändrades och att forskningsrådets arbetsprocesser omstrukturerades. Våren 2011 restes ett krav från flera olika håll inom Folketinget att en opartisk undersökning av Sanders förhållande till Penkowa och av Penkows roll i utarbetningen av förfrågan och promemorian om Forskningsrådets arbete ska utföras. Undersökningen blev aldrig av.

Fallet Penkowa är unik i både danska och internationella sammanhang. I motsats till andra fall av vetenskaplig oredlighet och forskningsekonomiskt bedrägeri kan man nämligen inte reducera den till att handla enbart om en enskild forskares bristfälliga moral. Oegentligheternas omfattning och det faktum att både Köpenhamns Universitets rektor och den tidigare danska vetenskapsministern är direkt inblandade betyder att en rad principiella frågor om den politiska systemets och universitetssystemets roller genast anmäler sig.

För det första visar fallet att många av KU:s interna procedurer och strukturer var bristfälliga och behäftade med fel;

KU visade sig oförmöget att hantera större fall av vetenskaplig oredlighet; KU hade inte i tillräckligt hög grad vinnlagt sig om studenternas rättssäkerhet i då det gällde icke-examensrelaterade klagomål och KU:s administration och kommunikationsavdelning reagerade för sent och för långsamt på saken. Dessa är problem som KU kan och bör försöka rätta till. Och de är problem, som alla universitet potentiellt kan råka ut för och som de bör vara uppmärksamma på och försöka undgå.

För det andra har saken ännu en gång understrukit faktorerna med en allt för tät förbindelse mellan vetenskap och politik. Konkret illustreras det av de (inbillade eller verkliga) problem som vänskapen mellan Sanders och Penkowa lett till. På ett övergripande plan har fallet fört till diskussioner om den tilltagande politiseringen och "samhällsrelevantgörandet" av forskningen, som har präglat de senaste 15-20

årens forskningspolitik i Danmark. Har den här utvecklingen skapat en miljö, där forskare (medvetet eller omedvetet) kan motiveras att bryta mot principerna för god vetenskap och sälja ut sin personliga och vetenskapliga integritet? Att det nuvarande systemet inte bara tolererar utan till och med befrämjar självpromotande forskare av Penkows typ framstår som otvivelaktigt. Frågan är om och i så fall i vilket omfattning systemet på samma gång be-

främjar eller underminerar principerna för god vetenskaplig praxis.

Slutligen påminner oss fallet om att forskare inte bara är forskare, utan också människor, som har samma svagheter och (moraliska) brister som alla andra. Det här bör man hålla i minnet när man diskuterar vetenskapens institutionella ramar och inneboende incentivstrukturer. Pengar, prestige och personligt aggregerande borde inte spela någon avgörande roll inom vetenskaplig praxis. Men det gör de, och det är svårt att föreställa sig att man helt kan undgå det. Därför bör de politiska och institutionella systemen som vetenskapen opererar inom vara skapta så att personliga ambitioner och idiosynkrasier stöder eller åtminstone inte motarbetar vetenskapens mål. Fallet Penkowa sätter ett stort frågetecken vid hur väl det danska forsknings- och universitetssystemet lever upp till dessa krav idag.

RELEVANTA LÄNKAR

Den danska Wikipediasidan om Milena Penkowa är både omfattande och väldokumenterad:
http://da.wikipedia.org/wiki/Milena_Penkowa

Weekendavisens artiklar om fallet Penkowa är fritt tillgängliga på tidningens hemsida:
<http://www.weekendavisen.dk/side/penkowa-sagen>

Köpenhamns Universitet har en sida med information och dokument om fallet Penkowa:
<http://nyheder.ku.dk/penkowa/>

Universitetsavisen, Köpenhamns Universitets oberoende onlinetidskrift, har många utmärkta artiklar och intervjuer om fallet Penkowa:
<http://universitetsavisen.dk> (sök på "Penkowa").

Carsten Fogh Nielsen är FD och postdokforskare i filosofi i Århus, Danmark